نشریه مطالعات دوخت،طراحی پوشاک آپادانا
دوره ۱، شماره ۱، زمستان ۱۴۰۳، ۲۵-۳۷
ajfd.apadana.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۱۶

بررسی نقش و رنگ کاشی‌کاری مسجد نصیرالملک و کاربرد آن در دکوراسیون منزل (کوسن و رانر)

سیده زینب موسوی*
گروه طراحی دوخت، دانشکده هنر و معماری، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران

سهیلا حسنی شوریجه
گروه طراحی دوخت، دانشکده هنر و معماری، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران

چکیده

در معماری مساجد ایران نقش و رنگ به شاخصی کلیدی به‌حساب می‌آیند. اکثر مسجدهای شیراز منسوب به دوره قاجاریه می‌باشند که دارای تزییناتی ازجمله کاشی کاری هفت‌رنگ، معرق و کتیبه‌نگاری، معقلی، حجاری ارسی (شیشه‌های رنگی) مقرنس و گره چینی است. مسجد نصیرالملک شیراز با بهره‌مندی از تزییناتی مانند کاشی هفت‌رنگ که تقریباً در همه‌جای مسجد به‌کاررفته به نگین مسجدهای ایران مشهور شده است. این مسجد به دستور حسنعلی نصیرالملک ساخته‌شده است. تجلی نقش و رنگ دو شاخصه مهم این بناست که هنرمندان این بنا استاد محمدحسن معمار استاد کاشی‌پز و استاد محمد حسینی نقاش شیرازی، با بهره‌مندی از هنرهایی همچون کاشی‌کاری، مقرنس، آجرکاری، حجاری و غیره این بنا را تزیین کرده‌اند. مجموعه بنا از یک مسجد بزرگ و یک امامزاده با صحن و گنبد ورودی جداگانه تشکیل‌شده است. مسجد دارای صحن وسیع، دو ایوان روبروی هم دو شبستان کشیده، یکسر در ورودی، پر تزیین و یک رواق است. مسجد نصیرالملک، شیراز که در منابع مکتوب معماری مسجدی متفاوت تعریف‌شده سال‌هاست به یکی از کانون‌های گردشگری شهر شیراز مبدل شده است. تفاوت این مسجد از مسجدهای هم‌دوره خود یا مساجد با قدمت تاریخی بیشتر در شیراز احتمالاً این فرضیه را ایجاد می‌کند که ویژگی‌های معماری این مسجد سبب این تفاوت است. در این مقاله سعی بر آن است که با بررسی نقش و رنگ مسجد نصیرالملک و نقش گل شاه‌عباسی در تزیینات بنای مسجد و کاربرد آن در دکوراسیون (کوسن ورانر) بهره گرفته شود.

کلیدواژه‌ها: مسجد نصیرالملک، نقش، رنگ، دکوراسیون

* نویسندهٔ مسئول: zmousavi481@gmail.com

مقدمه

یکی از مهم‌ترین بناهای معماری اسلامی از صدر اسلام مسجدها است که تاکنون همیشه مرکز تبلور خلاقیت معماران و نقطه به اوج رسیدن هنر ایرانی اسلامی بوده است. معماری مساجد با الهام از مفاهیم عمیق، عرفانی، فضایی، روحانی و خاص خلق کرده و عالم معنا و ماده را به هم پیوند می‌دهد هنر ایرانی گستره وسیعی از روش‌ها و فن‌ها با جامعیت و گرایش‌های گوناگون را نشان می‌دهد که استفاده از آن همیشه موردتوجه طراحان در ایجاد پشتوانه فرهنگی بومی بوده است (صادقی و همکاران،۱۳۹۷).

معماری مساجد به‌عنوان فضاهای عبادتگاهی مهم‌ترین نمود معماری اسلامی محسوب می‌شود که در پهنای وسیع سرزمین‌های اسلامی از گوناگونی خاصی ازنظر نحوه طراحی و چگونگی برخورد با اقلیم خاص آن مناطق برخوردار است (حمزه نژاد و عربی، ۱۳۹۳). طراحی پارچه برای دکوراسیون داخلی یکی از مهم‌ترین شاخه‌های هنرهای کاربردی و تزیینی عصر جدید است و همچنین امروزه انسان‌ها زمان زیادی از زندگی خود را در مکان‌های بسته‌ای مثل منزل و یا محل کار سپری می‌کنند بنابراین نحوه شکل‌دهی و طراحی فضای داخلی از اهمیت زیادی در زندگی انسان معاصر برخوردار است بهره‌گیری از انواع پارچه با طرح‌ها و ترکیب رنگ‌های مختلف می‌تواند روح زندگی و شادابی را به فضای خانه وارد کند یکی از مهم‌ترین عناصری که زندگی پیشرفته امروز به‌شدت به آن نیاز دارد آرامش است. با توجه به تأثیر مهم معنویت در روح و روان انسان و همچنین با در نظر گرفتن این نکته که محیط مسجد به علت سکونش از هر چیز ناپایدار و گذرا ممتاز می‌شود (باصری و کریمی، ۱۳۹۸).

مسجد نصیرالملک شیراز نگین کاشی‌کاری دوره قاجار است که با کاشی‌کاری‌هایی با طرح‌های گیاهی، هندسی، اسلیمی واستفاده از رنگ‌های متنوع و شاد جلوه زیبایی را به محیط معنوی بنا بخشیده است و به یکی از گنجینه‌های بی‌همتای هنر ایرانی اسلامی تبدل گشته است تنوع نقوش تزئینی در کاشی‌کاری این مسجد به طراح این اجازه را می‌دهد که با ذهنی سیال و خلاق به داخل هر فرم که می‌خواهد واردشده و با تسخیر، آن طرحی جدید ابداع کند که در عین شباهت بسیار به لحاظ شکل هیچ ارجاعی به بستر فرم ندهد و بیننده را در ارتباط با طرحی قرار دهد که می‌بیند (باصری، کریمی،۱۳۹۸).

تاریخچه مساجد:

ایران کشوری با معماری طولانی و احیاکننده ارزش‌های گذشته است (صارام و همکاران،۲۰۱۹).

در تاریخ معماری ایران مسجدها همیشه در اوج هنر معماری اسلامی بوده‌اند معماری مساجد به دنبال الهام گرفتن از مفهوم‌های کلام الهی است تا فضایی را ایجاد کند که از دنیای مادی به دنیای آسمانی بپیوندد و یک محیط معنوی واحد را ایجاد کند در هر جامعه اسلامی مسجدها بخش مهمی هستند و درجه اول مکانی هستند که در آن ارتباط اجتماعی و معنوی بین مسلمانان برقرار می‌شود و نقش اساسی در ترویج تمدن فرهنگ اسلامی و غیر را داشته و دارد (موریس و همکاران،۲۰۱۳).

در معماری مساجد گذشته الگوهای خاص همیشه از یک روش پیروی کرده است که باعث ایجاد رابطه منطقی با زمان قبل و بعد می‌شود (لطفی، ۱۳۹۴). معماری مسجدها به‌عنوان فضاهای عبادتگاهی مهم‌ترین نمود معماری اسلامی به‌حساب می‌آید که در پهنای گسترده سرزمین‌های اسلامی از گوناگونی خاصی ازنظر نحوه طراحی و چگونگی برخورد با اقلیم معماری خاص آن منطقه برخوردار است (حمزه نژاد و عربی،۱۳۹۳). یکی از موضوعات حساس هنر معماری مساجد می‌باشند، چرا که مکان تعامل نفس انسانی با مراتب عالیه عالم وجود است. معماری مسجد می‌تواند

در جریان ارتباط نفس زی وجود انسانی با مراتب عالیه وجود دخیل و مؤثر بوده و آسان کننده ادراک معنوی و عرفانی باشد (صارمی و همکاران،۱۳۹۵). چهار بنای شاخص دوره قاجار، اواخر صفویه و اوایل زندیه در شیراز مسجد نو (شهدا)، مسجد مشیر، مسجد وکیل، مسجد حاج نظام، نصیرالملک و غیره است (صالح و شهاب زاده،۱۳۹۶).

شیراز:

شیراز کلان‌شهری در ایران و مرکز استان فارس در جنوب کشور است. جمعیت کلان‌شهر شیراز بر اساس سرشماری سال ۱۴۰۰، بالغبر ۱٬۹۵۵٬۵۰۰ تن بوده است که بر این اساس، شیراز پنجمین شهر بزرگ و پرجمعیت ایران و پرجمعیت‌ترین شهر جنوب کشور به شمار می‌رود.

شیراز در بخش مرکزی استان فارس، در ارتفاع ۱۴۸۶ متر از سطح دریا و در منطقه کوهستانی زاگرس قرار گرفته و آب‌وهوای معتدلی دارد. این شهر از سمت غرب به کوه دراک، از سمت شمال به کوه‌های بمو، سبزپوشان، چهل مقام و بابا کوهی (از رشته‌کوه‌های زاگرس) محدودشده است. مقبره امامزادگان متعددی که در شیراز وجود دارد، در طول سده‌ها ساختار اقتصادی واجتماعی این شهر را شکل داده است. گفته می‌شود که در زمان مأمون خلیفه عباسی، تعدادی از فرزندان و نوادگان موسی بن جعفر، امام هفتم شیعیان — به شیراز پناه آورده بودند. بر طبق روایت‌های مختلف، آنان به مرگ طبیعی درگذشتند یا توسط حاکم عباسی کشته شدند. پس از سال‌ها تعدادی از این مزارها شناسایی شدند و زیارتگاه شیعیان قرار گرفتند. برخی از این امامزادگان همچون علی بن حمزه در دوره آل‌بویه شناسایی شدند؛ ولی برای بعضی دیگر — مانند شاه‌چراغ — حدود چهارصد سال زمان لازم بود تا توسط حکمرانان سَلغُری شیراز شناسایی شوند. شناسایی بیشتر این مزارها بیش از آن‌که بر اساس شواهد و سندهای تاریخی باشد، بر مبنای احادیث و روایات اسلامی بوده است (لیمبرت و جان ،۲۰۰۴).

مسجد نصیر الملک شیراز:

مسجد نصیر الملک از بناهای عصر قاجار بوده که توسط مرحوم حاج میرزا حسن علی‌خان ملقب به نصیر الملک در فاصله سال‌های ۱۳۰۵ - ۱۳۹۳ هـ ق در محله گود عربان و خیابان لطفعلی‌خان زند شیراز ساخته‌شده است این بنا در مجاورت با امامزاده سید جعفر (زنجیری) معروف به سیدالحرمین از نوادگان امام چهارم قرار دارد. کاشیهای مسجد جز کاشیهای با ارزش این مرز وبوم به حساب می‌آیند. در نمای بیرونی شاهد مقرنس‌های زیبا در ایوان‌ها و در درون مسجد کاشی معقلی با اسماء متبرکه دیده می‌شود (باصری و کریمی،۱۳۹۸).

شکل (۱) مسجد نصیر الملک شیراز، مأخذ نگارندگان

معماری بنا:

مجموعه بنا از یک مسجد بزرگ و یک امامزاده با صحن و گنبد و ورودی مجزا تشکیل‌شده، مسجد خود دارای صحن وسیع دو ایوان روبروی هم دو شبستان کشیده یک سر در ورودی پر تزئین و یک رواق است این عناصر فضایی مسجد ترکیبی نسبتاً معمولی دارند یعنی صحن در میان نشسته و دو ایوان در دو سوی متقابل دو شبستان در دو طرف دیگر آن قرارگرفته‌اند یکی از ایوان‌ها عمیق‌تر شده و ترکیبی نو از ایوان و گنبد خانه را عرضه می‌کند ورودی نیز در گوشه بنا قرارگرفته است (بهبود،۱۳۶۱).

شبستان شرقی:

شبستان شرقی که بیشتر کاربرد آن برای فصل زمستان، بوده و جهت شبستان به سمت قبله است و دارای هشت دهنه و در جهت شرقی غربی دارای دودهنه است در چندین سکو جهت نشیمن در دهانه‌های سمت شرق ساخته‌شده که هر چه به سمت شمال شبستان حرکت می‌کنیم عمق آن‌ها بیشتر می‌شود به‌طوری‌که در دهانه هشتم به‌صورت چشمه می‌شود دیواره بیرونی شبستان با حیاط را با درهای چوبی که در بالای هر در روزنه‌هایی برای تهویه هوا در گرمای تابستان مرتبط است. رواق دارای هشت دهانه با یک کادربندی ۲۴ *۲۴با آجر معقلی پوشانده شده در شبستان شرقی ستون‌های ساده و صاف بدون مارپیچ و بدون تزیینات با آجر و کاشی می‌باشد ودر دهانه ششم یک دهانه وجود دارد بنام رأی گاو رو ،که گاو با حرکت خود در این تونل و مسیر آب را از چاه خارج کرده در حوض کنار چاه تخلیه می‌نموده و برای استفاده حوض بزرگ حیاط ریخته می‌شده (رجبی نژاد،۱۴۰۰).

شبستان غربی:

۷ درگاه چوبی از قسمت‌های مهم این شبستان است که آن را به صحن مسجد مربوط می‌سازد این هفت درگاه با تزیینات چشمگیر گره‌سازی و قواره بری با استفاده از شیشه‌های رنگی است. عبور نور روز از شیشه‌های رنگی باعث ایجاد نورهای رنگی زیبایی به داخل فضای شبستان غربی شده. قرار گرفتن شیشه‌های رنگ‌های گرم و سرد در کنار هم زیبایی بی‌نظیری به این ترکیب‌بندی زیبا و خاص بخشیده است (عوض نژاد و شیبانی،۱۳۹۹). این هفت‌در دارای کادر محرابی با محور تقارن عمودی هستند که در قسمت کتیبه‌ها از روش گره چینی با گره دوازده و شش استفاده‌شده

درک‌های ارسی در مسجد مجموعه‌ای کمیاب و بی‌نظیر از هنر گره چینی و قواره بری با شیشه‌های رنگی در شیراز به‌جامانده از زمان قاجار است (رجبی نژاد، ۱۴۰۰).

شکل (۲) شبستان غربی مسجد نصیرالملک (مأخذ نگارندگان)

ستون‌ها:

ستون‌های مسجد نصیرالملک یکی از خوش‌تراش‌ترین ستون‌های اماکن تاریخی شیراز است این ستون‌ها با یکسری گلدان شروع که در آخر گلدان‌ها حجاری‌های مارپیچ شروع‌شده و در انتهای بخش استوانه‌ای ستون‌ها مارپیچ به‌صورت عمود به گل‌های کنگری شکل در سرستون‌ها می‌رسند و در قسمت حجیم سرستون‌ها با دو سری نقش‌های مرتب برگ کنگری کوچک و یکسری اسلیمی خیلی زیبا پایان می‌یابد بعد از بکار گرفتن ستون‌های سنگی در شبستان‌ها بجای جرر که اولین بار در مسجد نو آورده شده و در مسجد وکیل به اوج خود می‌رسد و در دیگر مسجدهای شیراز تکرار شده این شبستان دارای دو سری ستون شش‌تایی است که بیست‌ویک طاق پوشش سقف را نگه‌داشته است (رجبی نژاد، ۱۴۰۰).

ایوان شمالی (طاق مروارید)

این ایوان دارای سه فضای مختلف است و به حدی تزیینات در اینجا پرداخته‌شده است که گویی به‌اندازه یک بنا کار برده است تمام بدنه و سطح بیرونی و درونی آن کاشی‌کاری هفت‌رنگ به کار برده شده بر دیواره‌های طاق مروارید آیه‌های قرآنی و احادیث نوشته‌شده است.

در بدنه طاق میانی آب‌بندی‌هایی با زمینه زرد در دو طرف و زمینه لاجوردی در وسط با یکدیگر ترکیب‌شده است (عوض نژاد و شیبانی، ۱۴۰۰).

شکل (۳) ایوان شمالی مأخذ نگارندگان

ایوان جنوبی:

ایوان جنوبی نیز دارای دو گلدسته است و حوضی مستطیل شکل و سنگی با قواره در حیاط آن وجود دارد. وجود دارد در سمت شمالی مسجد و بیرون آن کاشی‌کاری رنگارنگ شده است و روی آن آیه‌های قرآنی نوشته‌شده است در دو طرف این طاق‌نما دو طاق کوچک‌تر نیز وجود دارد در سمت جنوب نیز طاقی وجود دارد که ارتفاعش کمتر از طاق مروارید است و تمام سطوح بیرونی و داخلی آن کاشی‌کاری شده و سقف آن همچنین مانند طاق شمالی مقرنس‌کاری شده. روی آن نیز ۲ گلدسته وجود دارد که در ورودی این دو گلدسته ۲ طاق‌نمای کوچک‌تر در دو طرف طاق اصلی وجود دارد در دالان شمالی سنگ نوشته‌ای وجود دارد که شعر زیر روی آن حکاکی‌شده است:

غرض نقشی است که از ما باز ماند/ که هستی را نمی‌بینم بقایی

مگر صاحب دلی روزی به رحمت/ کند در حق استادان دعایی (احمدی، ۱۳۹۰)

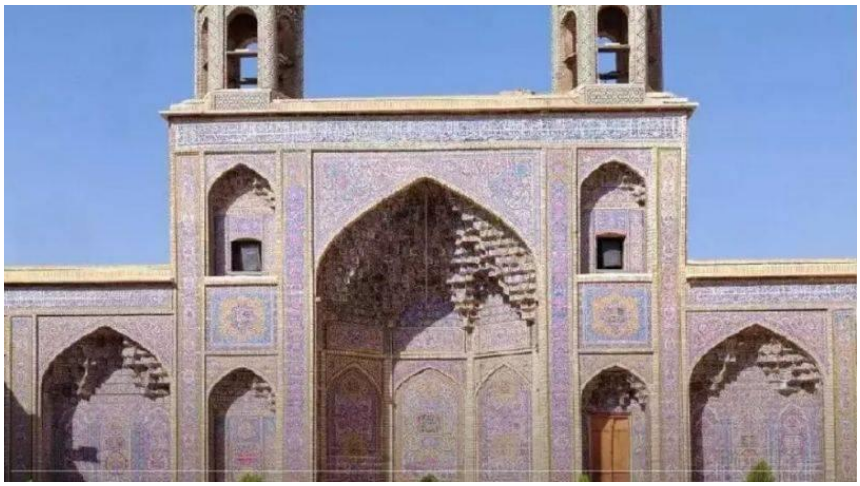

شکل (۴) ایوان جنوبی، مأخذ نگارندگان

سردر و جلوخان

سردر ورودی باشکوه مسجد با جزئیات زیبای خود القای حس شیفتگی تمرکز بر ورودی مسجد و تقویت حس دعوت‌کنندگی آن می‌شود ورودی اصلی مسجد از کاشی هفت‌رنگ با تزیینات فراوانی از گل زنبق و سرخ شیراز با تنوع رنگی لطیف ومناسب ایجادشده. در پیشانی سردر یک کتیبه با کاشی لاجوردی و خط ثلث وجود دارد مقرنس‌کاری در سقف طاق به‌وسیله کاشی‌های هفت‌رنگ ترکیبی از آبی و زرد روشن با نقش‌های گل‌های رز سایه‌پردازی در قاب‌های گوناگون اطراف جناقی با چرخش بزرگ که دارای زمینه‌ای سراسر پوشیده با گل‌های رز

است آراسته‌شده آزاره های طاق‌نما و اطراف آن از جنس سنگ گندمک به رنگ اوکر است که در آن حجاری با نقوش هندسی تزیین‌شده (عوض نژاد و شیبانی،۱۳۹۹).

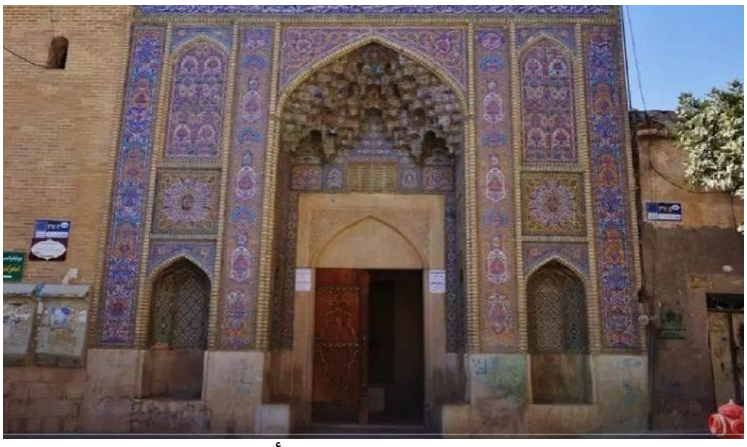

شکل (۵) ورودی اصلی مسجد نصیرالملک، مأخذ نگارندگان

جایگاه مضمونی رنگ‌ها در معماری مساجد

رنگ‌ها از شکست نور به وجود می‌آیند همان‌طور که نور در حالت تجزیه نشده‌اش نمادی از وجود و عقل الهی است رنگ‌ها هم جنبه‌های گوناگون را نمایان می‌سازند (مطهری،۱۳۵۹).

معماران در مسجدها از رنگ بهره برده‌اند تا بی‌رنگی درنیایش را آشکار کنند و برای هدایت حجابی از نور بر دل سالک بیفکنند تا تذکر و عبرت بگیرد و بر طریق ذکر و نیایش خدا استوار شود مسجدهای چندرنگ نیز رمز غنای آفرینش بازتاب وتجلی غنای پایان‌ناپذیر خزائن الهی است رنگ‌های منحصربه‌فردی که در بناهای مختلف استفاده‌شده است از گنبد سبز مسجدالنبی که رمز رنگ اسلام است تا رنگ آبی که در مسجدهای دوران صفوی و تیموری در ایران و ترکیه در دوران هند و عثمانی و در دوره سلطه مغولان معنایی رمزآلود که از احادیث و روایات مکتوب سرچشمه می‌گیرد (شایسته فر و خمسه،۱۳۹۲).

اندیشمندان هنر اسلامی رنگ سفید را نماد وجود مطلق و رنگ سیاه که پوشش خانه کعبه است را نماد اصلی متعالی و فرا وجودی دانسته‌اند که خانه کعبه با آن ارتباط دارد (نصیری و همکاران،۱۳۹۷).

استفاده از رنگ‌های سبز وآبیدر آثار معماری مسلمانان به‌ویژه مساجدایرانی به دلیل یادآوری فضاهای زیبای بهشتی است و بین رنگ فیروزه‌ای و آبی با جایگاهی که این رنگ‌ها در آن‌ها به‌کاررفته است ارتباط معنایی و مفهومی وجود دارد آبی تیره عمق و کمال قابل‌توجهی دارد و نمایانگر رضایت و بی‌نیازی است (شایسته فر و خمسه،۱۳۹۲).

در هنر قاجار که هنری پرزرق‌وبرق رنگارنگ و گوناگون است رنگ‌ها اهمیت ویژه‌ای دارند کاشی‌کاری قاجار ازلحاظ استفاده از رنگ‌های گرم در دوره‌های تاریخی ایران کاملاً متفاوت است. تا قبل از دوره زندیه و قاجار رنگ قالب کاشی‌ها فیروزه‌ای و لاجوردی بود از طیف‌های رنگ‌های سردند و در بیننده احساس آرامش و سبکی ایجاد می‌کند؛ اما در دوره قاجار رنگ قالب کاشی‌های هفت‌رنگ چه در اماکن مذهبی و چه در مکان‌های غیرمذهبی قرمز و زرد بودند استفاده از این دورنگ به‌جز مشخصه ویژه در کاشی‌کاری قاجار به‌حساب می‌آید (آیت الهی،۱۳۸۰). کاشی هفت‌رنگ بیشتر در مساجد، عبادتگاه‌ها، مقبره‌ها و غیره به کار می‌رود کاشی هفت‌رنگ در مسجدهای دوره قاجار همچون سپه‌سالار تهران و نصیر الملک شیراز به‌کاررفته است (موسوی و نیک بر،۱۳۸۷).

رنگ در کاشی‌کاری مسجد نصیرالملک:

پالت رنگی کاشی‌کاری مسجد نصیرالملک رنگ بسیار است و غالباً رنگ‌های گرم قابل‌مشاهده است. رنگ صورتی و یا همان گل سرخ از بارزترین رنگ‌هایی است که در این مسجد دیده می‌شود که به نام مسجد صورتی مشهور است بعدازآن رنگ‌های گرم و درخشان به‌ویژه رنگ زرد به‌شدت دارای درخشندگی است سایر رنگ‌های مشکی آبی لاجوردی آبی فیروزه‌ای و سبز نیلی در اینجا وجود دارد از کاشی‌های سیاه‌رنگ و سفیدرنگ بیشتر برای ایجاد زمینه داخل کادر استفاده‌شده است (عوض نژاد و شیبانی،۱۳۹۹).

شکل (۶) کاشی‌کاری مسجد نصیرالملک، مأخذ نگارندگان

شناخت رنگ در مسجد نصیرالملک:

از ویژگی‌های اساسی معماری مساجد نصیرالملک رنگ بر سطوح مختلف در فضای این مسجد است. بررسی و مطالعه رنگ در مسجد می‌توان این موضوع را به دودسته کلی تقسیم کرد.

۱-ارسی یا شیشه‌های رنگین

۲-سطوح معماری سردر و جلوخان شبستان غربی و شرقی ایوان شمالی و جنوبی و غیره که از آجرکاری حجاری و کاشی‌کاری تشکیل‌شده است (عوض نژاد، شیبانی،۱۳۹۹).

خطوط تزیینی:

خط‌های تزیینی به‌عنوان یک نماد تزیینی که رساننده پیام اسلامی می‌باشند از ارزش‌های فرهنگی و مذهبی ویژه‌ای برخوردار بوده و در بیشتر آثار اسلامی دیده می‌شوند مسجدها ازجمله بهترین مکان‌ها برای استفاده از آن‌ها می‌باشند در بخش‌های مختلف مسجد نصیرالملک از خط استفاده‌شده است در بعضی موارد از خطوط ثلث به‌تنهایی در زمینه ای بدون تزئینات استفاده‌شده است و در مواردی دیگر زمینه کتیبه‌ها توسط نقش‌های گیاهی تزیین‌شده است (باصری و کریمی،۱۳۹۸).

نقوش هندسی:

استفاده از نقوش هندسی در عناصر تزیینی یکی از شاخصه‌های بارز هنر و معماری اسلامی به‌ویژه در مساجد اسلامی به‌حساب می‌آیند. ازجمله مهم‌ترین علت‌های استفاده از نقوش هندسی را می‌توان در پیشرفت و گسترش علم هندسه در جهان اسلام و همچنین جایگزین نمودن آن‌ها با نقوش ممنوع موجودات زنده و تداعی نمودن تفکر عرفانی در مخاطب دانست (ایلکا،۱۳۹۰). در کاشی‌کاری‌های مسجد نصیرالملک پراکندگی نقوش هندسی طوری طراحی‌شده که هیچ فشردگی در سطوح ملاحظه نمی‌شود و نگاه بیننده به نقطه‌ای خاص متمرکز نمی‌گردد نقوش تجریدی و هندسی زیبا و ساده در بخش‌های مختلف این بنا به‌کاررفته و این نقوش در مقایسه با کل، تزیینات سهم کمتری را به خود اختصاص داده‌اند (باصری و کریمی،۱۳۹۸).

تزیینات گیاهی:

از دیرباز نقوش گیاهی از تقدس ویژه‌ای در هنر و معماری ایران برخوردار بوده است. بعد از ورود اسلام و نفی شمایل‌نگاری، نگاره‌های تزیینی به‌صورت نقش‌های پیچان گیاهی و هندسی در سطح گسترده شده که علاوه بر جنبه زیبایی و تقدس به‌عنوان نیرویی جاودانه نیز به‌حساب می‌آمده است. دلیل استفاده زیاد از نقوش گیاهی در کاشی‌های اماکن مذهبی را می‌توان در تداعی نوعی تصویرگری از سکون و آرامش طراوت و شادابی و بهشت در انسان و همچنین ارتباط این نقوش با عرفان و روحانیت دانست (باصری و کریمی،۱۳۹۸).

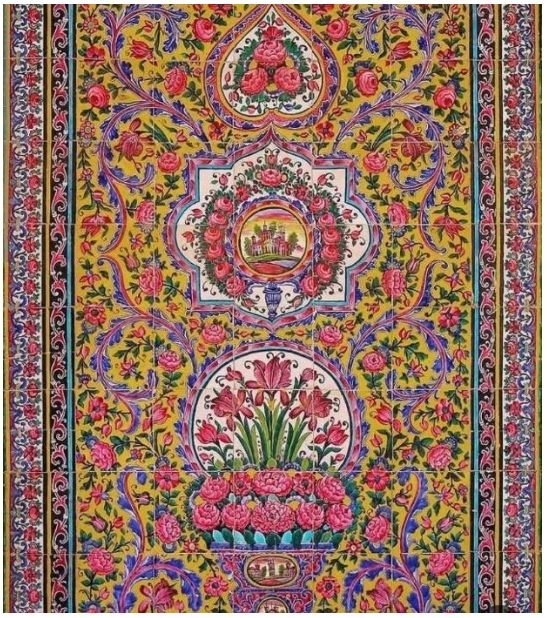

شکل (۷) تزیینات گیاهی؛ رزین ایران

گل‌وبوته:

گل‌وبوته از نقوش به‌کاررفته در کاشی‌کاری‌های مسجد نصیرالملک است که سهم زیادی از کل تزیینات را تشکیل داده است که به‌صورت طبیعت‌گرا اجراشده است. استفاده از انواع گل‌های سرخ مشهور به‌کل فرنگ که در طرح‌های طبیعت‌گرایانه بوته سازی شده‌اند در تزیینات دوره قاجار رایج بوده است. این گل‌ها که هر یک با کناری متفاوت است با تزئینات خاصی به‌صورت صدبرگ و بارنگ سرخ مایل به صورتی اجراشده‌اند. اگرچه پرداخت درونی گلبرگ‌ها متفاوت است اما خطوط محیطی گل‌ها در تقارن باهم شبیه می‌باشند. استفاده از نقوش گل فرنگ و بوته در تزیینات کاشی‌کاری دوره قاجار که بیشتر از کارت‌پستال‌ها و تمبرهای اروپایی برداشت‌شده است. نمونه بارزی از تأثیر فرهنگ و هنر غرب بر نقش‌های سنتی ایران محسوب می‌شوند (باصری و کریمی،۱۳۹۸).

اسلیمی و ختایی:

اسلیمی یکی از نقش‌مایه‌های گیاهی اصلی در هنر اسلامی به‌حساب می‌آید که در آن با تقسیم هر شاخه به شاخه‌های دیگر و تکرار متقابل خطوط خمیده حرکتی نامحدود مداوم و با آهنگی خاص تولید می‌شود. این حرکت و پیچش مداوم می‌تواند مبین کثرت در وحدت و وحدت در کثرت باشد. ختایی ساقه گل است که سراسر سطح را به‌طور موزون پیموده و می‌تواند با انواع برگ گل و غنچه همراه باشد به‌طورمعمول نقوش اسلیمی در ترکیبات نقوش گیاهی اسکلت‌بندی کار را تشکیل می‌دهد که ازلحاظ بصری استوارتر، قوی‌تر و ضخیم‌ترند و گل و برگ‌های ختایی در لابه‌لای نقش‌های اسلیمی قرار می‌گیرند؛ اما در دوره قاجار نقش‌مایه‌های گلدنی با محوریت عنصرهای طبیعت‌گرایانه‌ای چون انواع میوه‌ها گل‌ها یا حیوانات و پرندگان ترکیب اصلی است (باصری و کریمی،۱۳۹۸).

نقش گل شاه‌عباسی در دوران معاصر ایران:

با توجه به تغییر روند فرهنگی دهه ۴۰ و ۳۰ خورشیدی در ایران این دوران را می‌توان دوران توجه به نقوش باستانی به‌صورت گسترده داشت. در این دوران کلیه هنرمندان باعلاقه خاصی که به نمادها و نقش‌ها باستانی داشتند سعی در طراحی نشانه‌های خاص برای موضوع‌های مورد سفارش خود داشتند گل شاه‌عباسی نماد دیگری است که در گرافیک معادمار بارها به‌عنوان اشاره‌ای بر هنر ایران باستان به کار گرفته می‌شود گل شاه‌عباسی است اساسی‌ترین و چشم‌گیرترین تزیین طرح ختایی این گل است.

که به دوره قبل از اسلام برمی‌گردد این گل در ایران باستان و در زمان زرتشتیان و هخامنشیان و ساسانیان از جایگاه مقدس و ویژه‌ای داشته است گل شاه‌عباسی یا گل لاله‌عباسی به دلیل دارا بودن تمامی خصوصیات گل‌ها و قابلیت پذیرش هر نوع تحولی منعطف‌ترین گل در بین گل‌های ختایی است. این گل به همین دلیل ازنظر شکل ظاهری نیز زیباتر از همه گل‌ها جلوه می‌کند. دایره قلب مانندی در میانه گل با شکلی مدور و پیچش درونی که در تضادی زیبا با برگ‌های نوک‌تیز در حاشیه قرارگرفته زیبایی خاصی را که حاصل این تضاد است به وجود آورد (خرمی،۱۳۹۹). این گل در طرح‌های ختایی نقش اصلی را دارد. گل شاه‌عباسی در فرش ایران گاهی با طرح گل اناری آمده و در فرش‌های چینی به‌صورت درخت انار و در فرش‌های قفقاز و ترکستان به‌صورت میوه انار به همراه شاخ و برگ استفاده می‌شود (مالکی و اقدسیه،۱۳۷۶).

شکل (۸) گل شاه‌عباسی (امیری، شکری،۱۴۰۰)

سرقلیانی:

سرقلیانی نقشی است که قسمت بالای آن کاسه‌ای شکل مشابه سرقلیان و قسمت پایین آن با منحنی شاخ مانندی به سمت راست یا چپ باریک می‌شود از انواع میوه زنبق و یا گل سرخ برای پر کردن بخش کاسه‌ای شکل آن استفاده می‌شده است (شیروانی،۱۳۸۹). یکی از نقوش استفاده شده در کاشی‌های هفت رنگ مسجد نصیرالملک گل سر قلیانی است. در کتاب‌های نماد شناسی از نقش سرقلیانی تحت عنوان شاخ فراوانی یادشده است. شاخ فراوانی شاخی پهن است که از آن میوه‌های زمینی بیرون می‌آید این شاخ نشانه خدایان الهه‌ها و تجسم‌های سودمند بسیاری است که نیاز به شمردن آن نیست (هال،۱۳۸۳).

با توجه به گستردگی بناها و آثار باستانی مختلف شهر شیراز بر آن شدیم تا به دلیل زیبایی چشم‌نواز اهمیت نقوش و تزیینات جایگاه مقدس آن در شهر تاریخی و فرهنگی، بنای مسجد نصیرالملک را برگزیده و نقشی از نقوش زیبای آن را موردبررسی قرار دهیم نقش انتخابی به‌کاررفته در مسجد برگرفته از نقش گل شاه‌عباسی از پایه ستون چهارم و از طرح‌های کاشی‌های هفت‌رنگ بنای ذکر شده است.

شکل (۹) نقش سرقلیانی مأخذ نگارندگان

دکوراسیون و معماری داخلی:

طراحی مناسب فضای داخلی منزل و محیط کار از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و تأثیر آن در افزایش بهره‌وری و ایجاد حس آرامش امری انکارناپذیر است طراحی داخلی به‌ویژه طراحی دکوراسیون در طول زمان دستخوش تغییرات بسیاری شده است (رضایی،۱۳۹۸). رنگ‌ها می‌توانند به شیوه‌های مختلف تأثیرهای بنیادین در زندگی بر جای گذارند و هرکدام به خاطر ویژگی‌های روان‌شناسانه‌ای که دارند منبع مهمی از انرژی به شمار می‌روند. شناخت و بررسی بیشتر رنگ‌ها باعث شده که انتخاب درست‌تر و دقیق‌تر نوع چیدمان دکوراسیون و طراحی داخل منزل داشته باشیم (رضایی، ۱۳۹۸).

معماری داخلی نقش بسیاری در کیفیت فضای ساختمان ایفا می‌کند نحوه چیدمان و تقسیم‌بندی فضارنگ پوشش و جنس سطوح نورپردازی مبلمان و غیره مجموعه عوامل مؤثر دیگر تعیین‌کننده زیبایی و کارآمدی فضاهای داخلی هستند امروزه تأثیر معماری داخلی بر آرامش و راندمان در فضای تجاری اداری و منزل بسیار لازم به نظر می‌رسد (همان، ۱۳۹۸).

نتیجه‌گیری

رنگ آبی و سفید برای ایرانیان جنبه مذهبی و فرهنگی دارد رنگ آبی به‌عنوان نماد آسمان و نزدیکی به خداوند و رنگ سفید به‌عنوان نماد پاکی است استفاده از این رنگ در دکوراسیون می‌تواند احساس آرامش را در محیط ایجاد کند. ترکیب رنگ‌های خاکی و رنگ‌های آبی برای دیوارها و مبلمان یا فرش می‌تواند تعادل و تنوعی به فضای اطراف بدهد.

استفاده از نقش و رنگ مسجد نصیرالملک می‌تواند انتخاب مناسبی برای طراحی دکوراسیون منزل باشد. مسجد نصیرالملک یکی از نمونه‌های هنر معماری و نقش برجسته دوره‌های گذشته ایران است. هنر اسلامی با طرح‌های هنری چشم‌نواز می‌تواند طراحی دکوراسیون را زنده و جذاب کند. لذا این پژوهش با هدف وتحلیل قابلیت‌های بصری موجود در نقش مایه‌های کاشی در مسجد نصیرالملک وانجام تغییرات مناسب در آنها وبه منظور استفاده در دکوراسیون داخلی منزل انجام شده بااستفاده از رنگونقوش کاشی‌کاری مسجد نصیرالملک برای طراحی رانر میز می‌توان نقطه تمرکزی برای اتاق ایجاد کرد

برای پیاده‌سازی نقوش بر روی یک رانر مراحل زیر را انجام می‌دهیم

۱- در ابتدا انتخاب الگوی مناسب از نقوش شاه‌عباسی بر روی ستون‌ها تهیه‌کرده شد.

۲ -با استفاده از نرم‌افزارهای طراحی گرافیکی مانند photoshop، Adobe Ilusrator، الگوی موردنظر را تهیه‌کرده و آماده سازی می‌کنیم.

۳ -با استفاده از روش‌های انتقال الگو مانند استفاده از قلم مخصوص برای پارچه یا از استفاده از الگوهای چاپ‌شده و روش چاپ الگو نقوش را بر روی کوسن‌ها و رانر انتقال می‌دهیم.

۴- پس از کشیدن و چاپ نقوش و با اطمینان حاصل که تمامی جزئیات به‌خوبی اجراشده است دوخت نهایی کوسن و رانر را به اتمام می‌رسانیم.

نکات طراحی:

بهتر است که محل قرارگیری رانرها و کوسن‌ها در فضا با سبک دکوراسیون خانه منطبق باشد و از رنگ‌هایی

استفاده شود که با نقوش شاه‌عباسی و رنگ‌های مسجد نصیرالملک تناسب داشته باشد.

منابع

احمدی شلمانی، محمد حسین (۱۳۹۰)، معماری معاصر مساجد، فرهیختگان دانشگاه.
اکبر زاده. محسن، پیروی ونک، مرضیه، مظفر، فرهنگ (۱۳۹۸). نقد معماری مسجد نصیرالملک شیراز بر اساس نصوص دینی، باغ نظر سال شانزدهم آذر ۱۳۹۸ شماره ۷۸.
ایلکا، شاهین (۱۳۹۰). تجسم اندیشه‌های آیینی در معماری ومنظر پردازی ایران، تهران: انتشارات طحان.
آیت الهی، ح.(۱۳۸۰) ایران تاریخ هنر نشر الهدی ومرکز مطالعات فرهنگی بین المللی.

جاذبه‌های تاریخی شیراز؛ صفحه اول». وبگاه شهرداری شیراز. بایگانی‌شده از روی نسخه اصلی در ۸ مارس ۲۰۱۶. دریافت‌شده در ۱۱ مه ۲۰۰۹.

حمزه نژاد، مهدی و عربی، مائده. (۱۳۹۳). بررسی اصالت اسلامی ایرانی در مساجد نوگرای معاصر؛ مطالعه موردی: طرح مسجد چهارراه ولی عصر (عج) تهران. مطالعات شهر ایرانی اسلامی، -(۱۵)، ۴۲-۶۱.

رجبی نژاد، اعظم،۱۳۹۹، بررسی قابلیت استفاده از طرح‌های اسلیمی مسجد نصیرالملک شیراز جهت توسعه اخلاق کسب و کار، نخستین کنفرانس بین المللی و دومین کنفرانس ملی مدیریت، اخلاق و کسب و کار، شیراز

رضایی، صابر،۱۳۹۸، بررسی نقش رنگ درطراحی دکوراسیون و معماری داخلی، چهارمین کنفرانس بین المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری، مدیریت شهری و محیط زیست، کرج.

شایسته فر، مهناز، خمسه، فرزانه (۱۳۹۲). فیروزه نگین مساجد. نشریه علمی جلوه هنر، جلوه هنر، شماره ۱۰.

شیروانی، بهنام (۱۳۸۹). بررسی توصیفی وطبقه بندی نقوش کاشی‌کاری دوره قاجاریه در شیراز، پایان نامه کارشناسی ارشد رشته صنایع دستی، دانشکده هنرهای کاربردی دانشگاه هنر.

صادقی، علیرضا، خاکزند، مهدی و باقرزاده، امید (۱۳۹۷). بازشناخت مؤلفه‌های مؤثر بر شکل گیری مکان در شهر ایرانی اسلامی مورد پژوهی: مسجد نصیرالملک و مسجد جامع عتیق شیراز. پژوهش‌های معماری اسلامی، ۶(۳ (پیاپی ۲۰))، ۴۹-۶۸.

صارمی، حمیدرضا، خدابخشی، سحر، خلاق دوست، متین (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی جهت گیری شبستان در مساجد سنتی ومعاصر مطالعات شهر ایرانی اسلامی شماره ۲۴-۸۴-۶۵.

لطفی، افسانه، زمانی، بهادر (۱۳۹۴). نقش مؤلفه‌های منظر حسی در کیفیت محورهای مجهز ملی (مطالعه موردی محور علی قلی آقا در اصفهان) فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات شهری شماره ۴۳، ۵۶، ۱۳.

مطهری، مرتضی (۱۳۵۹). بیست گفتار، دفتر انتشارات اسلامی.

مک مورو جولیا ترجمه سادات حسینی (۱۳۹۵). مرجع و مشخصات فنی طراحی معماری، سمیه، کتابکده تخصصی هنر، معماری وشهرسازی کسری، کتابکده کسری.

ملکی، محمدرضا، بایزیدی، قادر، یونسی، علی و چاره جو، فرزین. (۱۳۹۹). ارزیابی و رتبه بندی عوامل مؤثر بر ادراک حس معنویت در فضای داخلی مساجد؛ مطالعه موردی: مسجد نصیرالملک-شیراز. مطالعات شهر ایرانی اسلامی، ۱۰(۴۰)، ۴۵-۵۳.

موسوی حاجی، س، نیک بر، مازیار. (۱۳۸۷) هنرهای کاربردی دوره اسلامی نشر سمت.

نصیری، محمد، افراسیاب پور، علی اکبر، احمدی، فریبا (۱۳۹۷). نماد عرفانی رنگ در هنر و معماری اسلامی، نشریه علمی عرفان اسلامی سال ۱۴. شماره ۵۶.

هال، جیمز (۱۳۸۳). فرهنگ نگاره‌ای نمادها در شرق وغرب. ترجمه: بهزادی، رقیه، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.

Sarram, A., Utaberta, N., & Asif, N. (2019). Mosque in Compact Cities: Impact of Urbanization on Planning and Design of Contemporary Mosques in Nusantara. International Journal of Engineering & Technology, 8(1.9), 598-601.

Morris, A. E. J. (2013). History of urban form before the industrial revolution. Routledge. Joarnals.Sagepab.com/doi/abs

استناد به این مقاله: موسوی، سیده زینب، و حسنی شوریجه، سهیلا. (۱۴۰۳). بررسی نقش و رنگ کاشی‌کاری مسجد نصیرالملک و کاربرد آن در دکوراسیون منزل (کوسن و رانر). *نشریه مطالعات دوخت،طراحی پوشاک آپادانا*، ۱(۱)، ۲۵- ۳۷.